

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Συνομιλώντας

Οι πρόγονοί μας ήταν άνθρωποι για πολύ καιρό. Αν πριν από σαράντα χιλιάδες χρόνια κάποιος ταξιδιώτης στο χρόνο απήγε ένα φυσιολογικό κοριτσάκι και το μεγάλωνε σε μια φυσιολογική οικογένεια στη Νέα Υόρκη, το κορίτσι θα ήταν έτοιμο να πάει στο κολέγιο στα δεκαοκτώ του χρόνια. Θα ήξερε αγγλικά (και –ποιος ξέρει;– ισπανικά ή κινεζικά), θα κατανοούσε την τριγωνομετρία, θα παρακολουθούσε αγώνες μπείζμπολ και θα άκουγε ποπ μουσική· πιθανόν να είχε και κρικάκι στη γλώσσα της και ένα δυο τατουάζ. Δεν θα έμοιαζε καθόλου με τους αδελφούς και τις αδελφές που άφησε πίσω της. Γιατί, κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας μας, οι άνθρωποι γεννιόμασταν σε μικρές κοινωνίες λίγων ανθρώπων, σε ομάδες κυνηγών και τροφοσυλλεκτών, και μέσα σε μια συνηθισμένη ημέρα βλέπαμε μόνο τους ανθρώπους που γνωρίζαμε όλη μας τη ζωή. Τα πάντα συντελούνταν στο εσωτερικό αυτής της ομάδας: από την εξεύρεση τροφής και την κατασκευή ρούχων και εργαλείων μέχρι την οικοδόμηση των ιερών τόπων λατρείας. Τα μέλη της ομάδας όφειλαν τις γνώσεις τους στους προγόνους τους ή στις εμπειρίες τους. Αυτός ο κόσμος μάς διαμόρφωσε, σε αυτόν τον κόσμο πλάστηκε η φύση μας.

Σήμερα, αν περπατήσω στην Πέμπτη Λεωφόρο της Νέας

Υόρκης μια συνηθισμένη μέρα, θα δω περισσότερους ανθρώπους από όσους έβλεπαν οι προϊστορικοί κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες σε όλη τους τη ζωή. Από την προϊστορική εποχή μέχρι σήμερα, μερικοί πρόγονοί μας εγκαταστάθηκαν κάπου μόνιμα και ανέπτυξαν τη γεωργία· έφτιαξαν χωριά, κώμες και τελικά πόλεις· ανακάλυψαν τη δύναμη της γραφής. Όμως η διαδικασία ήταν βραδεία. Ο πληθυσμός της κλασικής Αθήνας την εποχή του θανάτου του Σωκράτη, στα τέλη του 5ου π.Χ. αιώνα, θα χωρούσε σε μερικούς μεγάλους ουρανοξύστες. Τρία τέταρτα του αιώνα αργότερα, ο Αλέξανδρος ξεκίνησε από τη Μακεδονία για να κατακτήσει τον κόσμο με στρατό τριάντα ως σαράντα χιλιάδες άνδρες, πολύ λιγότερους από τους ανθρώπους που κάθε Δευτέρα πρωί φεύγουν από το σπίτι τους και πηγαίνουν στο Ντε Μόιν για να εργαστούν. Όταν τον πρώτο αιώνα ο πληθυσμός της Ρώμης έφθασε το εκατομμύριο, ήταν η πρώτη πόλη τέτοιου μεγέθους. Για να τρέφουν αυτόν τον πληθυσμό, οι Ρωμαίοι ήταν υποχρεωμένοι να οικοδομήσουν μια αυτοκρατορία προκειμένου να μεταφέρουν σιτάρι από την Αφρική. Από τότε οι άνθρωποι είχαν ήδη μάθει να ζουν σε κοινωνίες στις οποίες δεν θα γνώριζαν ποτέ τους περισσότερους ανθρώπους οι οποίοι μιλούσαν την ίδια γλώσσα με αυτούς, μοιράζονταν τους ίδιους νόμους και παρήγαν τα τρόφιμα που βρίσκονταν στο τραπέζι τους. Είναι σχεδόν θαύμα το γεγονός ότι ο ανθρώπινος νους μπόρεσε να προσαρμοστεί σε αυτόν το νέο τρόπο ζωής ενώ η μακρά ιστορία της ζωής μας σε μικρές ομάδες τον είχε διαμορφώσει εντελώς διαφορετικά.

Ακόμα και αφότου οι άνθρωποι άρχισαν να ζουν σε αυτές τις μεγαλύτερες κοινωνίες, οι περισσότεροι ήξεραν ελάχιστα για το πώς ζούσαν οι άλλες φυλές, και μπορούσαν να επηρεάσουν τη ζωή μόνο λίγων στο μέρος όπου ζούσαν. Μόλις τους δύο τελευταίους αιώνες, καθώς όλες οι ανθρώπινες κοινότητες εντάχθηκαν βαθμιαία σε έναν ενιαίο ιστό εμπορίου και σε ένα παγκόσμιο δί-

κτυο πληροφοριών, φθάσαμε στο σημείο ο καθένας από εμάς βιάσιμα να φαντάζεται ότι μπορεί να έρθει σε επαφή με τα υπόλοιπα έξι δισεκατομμύρια συνανθρώπους μας και να τους στείλει κάτι που αξίζει να έχουν: ένα ραδιόφωνο, ένα αντιβιοτικό, μια καλή ιδέα. Δυστυχώς εξίσου εύκολα, λόγω αμέλειας ή κακοβουλίας, μπορούμε να στείλουμε πράγματα ικανά να προκαλέσουν βλάβη: έναν ιό, μια ουσία που μολύνει την ατμόσφαιρα, μια κακή ιδέα. Και οι πιθανότητες του καλού και του κακού πολλαπλασιάζονται υπέρμετρα όταν πρόκειται για πολιτικές τις οποίες εφαρμόζουν οι κυβερνήσεις στο όνομά μας. Μαζί μπορούμε να καταστρέψουμε φτωχούς αγρότες όταν ξεφορτωνόμαστε στις αγορές τους τα επιδοτούμενα σιτηρά μας, να διαλύσουμε βιομηχανίες επιβάλλοντας υψηλούς δασμούς, να παραδώσουμε όπλα που θα σκοτώσουν χιλιάδες και χιλιάδες ανθρώπους. Μαζί μπορούμε να υψώσουμε το επίπεδο διαβίωσης υιοθετώντας νέες πολιτικές για το εμπόριο και τη βοήθεια στις αναπτυσσόμενες χώρες, να αποτρέψουμε ή να θεραπεύσουμε ασθένειες με εμβόλια και φάρμακα, να πάρουμε μέτρα ενάντια στην παγκόσμια κλιματική αλλαγή, να ενθαρρύνουμε την αντίσταση στην τυραννία και το ενδιαφέρον για την αξία της ζωής κάθε ανθρώπινου όντος.

Και, φυσικά, ο παγκόσμιος ιστός πληροφοριών –το ραδιόφωνο, η τηλεόραση, το τηλέφωνο, το διαδίκτυο– σημαίνει όχι μόνο πως μπορούμε να επηρεάσουμε τη ζωή των ανθρώπων αλλού, αλλά και πως μπορούμε να μάθουμε για τη ζωή αλλού. Ο κάθε άνθρωπος για τον οποίο ξέρετε κάτι και τον οποίο μπορείτε να επηρεάσετε είναι κάποιος απέναντι στον οποίο έχετε ευθύνες. Αυτή η άποψη είναι η ίδια η ουσία της ηθικής. Επομένως, η πρόκληση είναι να πάρουμε το νου και την καρδιά των ανθρώπων όπως διαμορφώθηκαν ζώντας σε τοπικές ομάδες επί πολλές χιλιετίες και να τα εφοδιάσουμε με ιδέες και θεσμούς που θα μας επιτρέπουν να ζούμε μαζί έτσι όπως είμαστε σήμερα: σαν μια παγκόσμια φυλή.

Κάτω από ποια ρουμπρίκα να προχωρήσουμε; Όχι της «παγκοσμιοποίησης» – όρου που άλλοτε αναφερόταν σε μια στρατηγική μάρκετινγκ, έπειτα έφτασε να δηλώνει μια μακροοικονομική αντίληψη και σήμερα μοιάζει να περιλαμβάνει τα πάντα και τίποτα. Ούτε της «πολυπολιτισμικότητας», ενός ακόμη πολυκύματου όρου, που τόσο συχνά δηλώνει την ασθένεια την οποία προτίθεται να θεραπεύσει. Με κάποια αμφιθυμία κατέληξα στον «κοσμοπολιτισμό». Το νόημά του είναι εξίσου διαμφισβητούμενο και η εξύμνηση του «κοσμοπολίτικου» μπορεί να υποδηλώνει μια δυσάρεστη πόζα ανωτερότητας απέναντι στον υποτιθέμενο επαρχιωτισμό. Φαντάζεστε τον κοσμοπολίτη σαν έναν κομψεύδμενο, επιτηδευμένο τύπο με κάρτα αεροπορικών μιλίων, ο οποίος αντιμετωπίζει με συγκαταβατική ευγένεια τον αγρότη με το ροδαλό πρόσωπο και την εργατική φόρμα. Και στραβομουτσουνιάζετε.

Παρ' όλα αυτά, ίσως μπορούμε να διασώσουμε τον όρο. Σίγουρα απέδειξε την ανθεκτικότητά του. Ο κοσμοπολιτισμός χρονολογείται τουλάχιστον από την εποχή των κυνικών φιλοσόφων κατά τον 4ο π.Χ. αιώνα, οι οποίοι πρώτοι δημιούργησαν τον σύνθετο όρο κοσμοπολίτης, «πολίτης του κόσμου». Ο όρος τους ήθελαν να δηλώνει ένα παράδοξο και αντανακλούσε το γενικό σκεπτικισμό τους απέναντι στα έθιμα και την παράδοση: ο «πολίτης» ανήκε σε μια συγκεκριμένη πόλη στην οποία όφειλε πίστη· ο «κόσμος» δεν αναφερόταν στην υδρόγειο αλλά στην οικουμένη. Επομένως, ο λόγος για τον κοσμοπολιτισμό αρχικά σηματοδοτούσε απόρριψη της συμβατικής άποψης ότι κάθε πολιτισμένος άνθρωπος ανήκε σε μια κοινότητα μεταξύ πολλών κοινοτήτων.

Από τον 3ο π.Χ. αιώνα οι στωικοί υιοθέτησαν αυτό το πιστεύω και το επεξεργάστηκαν, και τούτο το γεγονός αποδείχθηκε κρίσιμης σημασίας για τη μεταγενέστερη πνευματική ιστορία του. Και αυτό γιατί, όταν ο χριστιανισμός έγινε η θρησκεία της

Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ο στωικισμός των Ρωμαίων, του Κικέρωνα, του Σενέκα, του Επίκτητου και του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου, αποδείχθηκε κατάλληλος για πολλούς χριστιανούς διανοουμένους. Είναι εξαιρετικά ειρωνικό το γεγονός ότι, μολονότι ο Μάρκος Αυρήλιος επιδίωξε να καταστείλει τη νέα αίρεση των χριστιανών, το εξαιρετικό έργο του *Τα εις εαυτόν*, φιλοσοφικό ημερολόγιο το οποίο έγραψε το 2ο μ.Χ. αιώνα ενώ μαχόταν να σώσει τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία από τους βάρβαρους εισβολείς, προσελκύει χριστιανούς αναγνώστες επί σχεδόν δύο χιλιετίες. Μέρος της ελκυστικότητάς του οφείλεται, νομίζω, στον τρόπο με τον οποίο η κοσμοπολίτικη πεποίθηση του στωικού αυτοκράτορα για την ενότητα της ανθρωπότητας απηχεί την επιμονή του απόστολου Παύλου ότι «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλληνας, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θήλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἶς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ».¹

Η μεταγενέστερη σταδιοδρομία του κοσμοπολιτισμού ήταν εξίσου σημαντική. Τροφοδότησε μερικά από τα μεγάλα ηθικά επιτεύγματα του Διαφωτισμού, στα οποία περιλαμβάνονται η «Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου» του 1789 και η πρόταση του Ιμάνουελ Καντ για «ένωση των εθνών». Το 1788, σε ένα δοκίμιο στην εφημερίδα του *Der Teutsche Merkur*, ο Κρίστοφ Μάρτιν Βήλαντ, που άλλοτε αποκλήθηκε ο Γερμανός Βολταίρος, εξέφραζε με χαρακτηριστικό τρόπο το ιδανικό του κοσμοπολιτισμού: «Οι κοσμοπολίτες... θεωρούν όλους τους λαούς της γης κλάδους της ίδιας οικογένειας και την οικουμένη ένα κράτος, στο οποίο, μαζί με αναρίθμητα άλλα λογικά όντα, είναι πολίτες οι οποίοι προάγουν από κοινού την τελειοποίηση του συνόλου στη βάση των γενικών νόμων της φύσης, ενώ ο καθένας

1. Προς Γαλάτας, Γ', 28.

ασχολείται με το δικό του τρόπο με τη δική του ευημερία». ² Και ο ίδιος ο Βολταίρος, τον οποίο κανείς, αλίμονο, δεν αποκάλεσε Γάλλο Βήλαντ, μίλησε εύγλωττα για την υποχρέωση να κατανοούμε εκείνους με τους οποίους μοιραζόμαστε τον πλανήτη, συνδέοντας ρητά αυτή την ανάγκη με την παγκόσμια οικονομική αλληλεξάρτησή μας. «Αφού τρεφόμαστε με τα προϊόντα της γης τους, ντυνόμαστε με τα υφάσματά τους, διασκεδάζουμε με τα παιχνίδια που επινόησαν και διδασκόμαστε από τους αρχαίους ηθικούς μύθους τους, γιατί να παραμελούμε να κατανοήσουμε το νου αυτών των εθνών στα οποία ταξιδεύουν οι Ευρωπαίοι έμποροί μας από τότε που ανακάλυψαν το δρόμο για να τα φτάνουν;» ³

Αυτά τα δύο ρεύματα συνυφαίνονται στην έννοια του κοσμοπολιτισμού. Το ένα είναι η άποψη ότι έχουμε υποχρεώσεις απέναντι στους άλλους, οι οποίες εκτείνονται πέρα από τους ανθρώπους με τους οποίους μας συνδέουν δεσμοί γνωριμίας και συγγένειας ή πιο τυπικοί δεσμοί συμπολιτών. Το άλλο είναι η αντίληψη ότι παίρνουμε στα σοβαρά την αξία όχι μόνο της ανθρώπινης ζωής γενικά, αλλά συγκεκριμένων ανθρώπινων ζωών, που σημαίνει ότι ενδιαφερόμαστε για τις πρακτικές και τις πεποιθήσεις οι οποίες δίνουν νόημα σε αυτές τις ζωές. Ο κοσμοπολίτης ξέρει ότι οι άνθρωποι είναι διαφορετικοί και ότι μπορούμε να μάθουμε πολλά από τις διαφορές μας. Επειδή υπάρχουν πάρα πολλές ανθρώπινες δυνατότητες τις οποίες αξίζει να διερευνήσουμε, ούτε προσδοκούμε ούτε επιθυμούμε να συγκλίνουν όλοι οι άνθρωποι ή όλες οι κοινωνίες σε έναν ενιαίο τρόπο ζωής. Όποιες και αν εί-

2. Christoph Martin Wieland, «Das Geheimnis des Kosmopolitenordens», *Der Teutsche Merkur*, Αύγουστος 1788, σ. 107.

3. *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, τόμος ΙΣΤ', (*Œuvres complètes de Voltaire* (Παρίσι, L'Imprimerie de la Société Littéraire-Typographique, 1784), σ. 241. Εδώ ο Βολταίρος μιλά ειδικά για την «Ανατολή» και ιδίως για την Κίνα και την Ινδία, αλλά σίγουρα δεν θα αρνούσαν τη γενικότερη εφαρμογή αυτής της θέσης.

ναι οι υποχρεώσεις μας προς τους άλλους (ή των άλλων προς εμάς), οι άλλοι έχουν συχνά το δικαίωμα να κάνουν τα πράγματα όπως αυτοί θέλουν. Όπως θα δούμε, υπάρχουν φορές που αυτά τα δύο ιδανικά –το οικουμενικό μέλημα και ο σεβασμός της θεμιτής διαφοράς– συγκρούονται. Κατά μία έννοια κοσμοπολιτισμός είναι το όνομα όχι της λύσης αλλά της πρόκλησης.

Πολίτης του κόσμου: μέχρι πού μας οδηγεί αυτή η ιδέα; Πρέπει να απαρηθούμε όλους τους τοπικούς δεσμούς αφοσίωσης και όλες τις σχέσεις συμπάθειας για χάρη αυτής της ευρείας και αφηρημένης έννοιας, της ανθρωπότητας; Μερικοί υποστηρικτές του κοσμοπολιτισμού αρέσκονταν να το πιστεύουν και γίνονταν συχνά εύκολος στόχος γελοιοποίησης. Ο Τόμας Καρλάιλ διατύπωσε έναν αξιομνημόνευτο χαρακτηρισμό του Βικτόρ Ρικετί μαρκησίου ντε Μιραμπώ, φυσιοκράτη του δέκατου όγδοου αιώνα, ο οποίος έγραψε την πραγματεία *Ο φίλος των ανθρώπων* τον καιρό που δεν ασχολούνταν με το πώς θα βάλει στη φυλακή τον ίδιο του τον γιο: «Φίλος των ανθρώπων και εχθρός όλων σχεδόν των ανθρώπων με τους οποίους είχε σχέσεις». «Αγαπούσε τους συνανθρώπους του, αλλά μισούσε τους συγγενείς του», έγραψε ο Έντμουντ Μπερκ για τον Ζαν-Ζακ Ρουσό, ο οποίος παρέδωσε και τα πέντε παιδιά του σε ορφανοτροφείο.

Εντούτοις, η αμερόληπτη εκδοχή του κοσμοπολίτικου πιστεύω συνέχισε να ασκεί ακαταμάχητη γοητεία. Η Βιρτζίνια Γουλφ προέτρεπε σε «ελευθερία από μη πραγματικούς δεσμούς πίστης και αφοσίωσης» – έθνος, φύλο, σχολείο, γειτονιά και ούτω καθεξής. Στο ίδιο πνεύμα, ο Λέων Τολστόι καταφερόταν εναντίον της «ηλιθιότητας» του πατριωτισμού. «Να καταστρέψουμε τον πόλεμο, να καταστρέψουμε τον πατριωτισμό», έγραφε σε ένα δοκίμιο το 1896, δυο δεκαετίες προτού μια επανάσταση στο όνομα της διεθνούς εργατικής τάξης σαρώσει τον τσάρο. Παρομοίως, μερικοί σύγχρονοι φιλόσοφοι υποστηρίζουν ότι τα σύνο-

ρα των εθνών δεν έχουν σημασία από ηθική άποψη και ότι δεν είναι παρά ατυχήματα της ιστορίας χωρίς δίκαιη αξίωση στη συνείδησή μας.

Όμως, ενώ υπάρχουν φίλοι του κοσμοπολιτισμού οι οποίοι με εκνευρίζουν, είμαι ευτυχής όταν αντιτάσσομαι στους πιο θορυβώδεις εχθρούς του. Ο Χίτλερ καθώς και ο Στάλιν, οι οποίοι κατά τ' άλλα συμφωνούσαν σε ελάχιστα εκτός του ότι ο φόνος είναι το πρώτιστο εργαλείο της πολιτικής, κατάγγελλαν συχνά τους «χωρίς ρίζες κοσμοπολίτες», κι ενώ και για τους δύο ο αντικοσμοπολιτισμός ήταν συχνά απλός ευφημισμός για τον αντισημιτισμό, είχαν δίκιο να θεωρούν τον κοσμοπολιτισμό εχθρό τους. Γιατί και οι δύο απαιτούσαν πίστη και αφοσίωση σε μια μερίδα μόνο της ανθρωπότητας –σε ένα έθνος, μία τάξη– αποκλείοντας την πίστη και την αφοσίωση σε όλη την ανθρωπότητα. Ενώ οι κοσμοπολίτες συμμερίζονται την άποψη ότι καμιά τοπική πίστη και αφοσίωση ποτέ δεν δικαιολογεί να ξεχνούμε ότι κάθε άνθρωπος έχει ευθύνες απέναντι σε όλους τους άλλους ανθρώπους. Ευτυχώς, δεν χρειάζεται να συμπαραταχθούμε ούτε με τον εθνικιστή που εγκαταλείπει όλους τους ξένους ούτε με τον σκληροπυρηνικό κοσμοπολίτη που αντιμετωπίζει τους φίλους και τους συμπατριώτες του με παγερή αμεροληψία. Η θέση την οποία αξίζει να υπερασπιστούμε θα μπορούσε να αποκληθεί μερικός και μεροληπτικός κοσμοπολιτισμός.

Υπάρχει ένα εντυπωσιακό κομμάτι για αυτό το ζήτημα στο έργο της Τζωρτζ Έλιοτ *Ντάνιελ Ντερόντα*, που εκδόθηκε το 1876, χρονιά κατά την οποία ο πρώτος και μέχρι τώρα τελευταίος Εβραίος πρωθυπουργός της Αγγλίας Μπέντζαμιν Ντισραέλι έγινε ομότιμος ευγενής αποκτώντας τον τίτλο του κόμη του Μπήκονσφηντ. Ο Ντισραέλι, αν και βαφτίστηκε και ανατράφηκε στην Εκκλησία της Αγγλίας, γνώριζε την εβραϊκή καταγωγή του και ήταν πάντα περήφανος για αυτή (με δεδομένο το επώνυμό του,

που ο πατέρας του το έγραφε Ντ' Ισραέλι, θα ήταν μάλλον δύσκολο να την αγνοήσει). Όμως ο Ντερόντα, που μεγάλωσε στην Αγγλία ως χριστιανός τζέντλεμαν, ανακαλύπτει την εβραϊκή καταγωγή του όταν είναι ενήλικος και αποφασίζει να αφοσιωθεί στην προαγωγή του «λαού από τον οποίο κατάγεται»:

Όταν ανακάλυψε την καταγωγή του, ήταν σαν να βρήκε μια πρόσθετη ψυχή. Η κρίση του δεν περιπλανιόταν πια στους λαβυρίθους της αμερόληπτης συμπάθειας, αλλά επέλεξε, με την ευγενή μεροληψία που είναι η δυνατότερη πλευρά του ανθρώπου, τη στενότερη αδελφосύνη η οποία καθιστά πρακτική τη συμπάθεια, αντάλλαξε την ευρεία λογική, η οποία ανυψώνεται για να αποφύγει την προτίμηση και χάνει κάθε αίσθηση της ποιότητας, με τη γενναιόδωρη λογική της συμπαρατάξης με τους ανθρώπους κοινής καταγωγής.

Σημειώστε ότι διακηρύσσοντας την εβραϊκή πίστη και αφοσίωσή του —«μια πρόσθετη ψυχή»— ο Ντερόντα δεν απορρίπτει την πίστη και αφοσίωσή του στους ανθρώπους. Όπως λέει στη μητέρα του: «Νομίζω ότι θα ήταν δίκαιο να έχω ανατραφεί γνωρίζοντας ότι είμαι Εβραίος, αλλά θα είναι πάντα καλό για μένα το ότι απέκτησα παιδεία και συμπάθειες όσο το δυνατόν ευρύτερες». Νωρίτερα, εξάλλου, ο Ντερόντα εξηγούσε την απόφασή του να σπουδάσει στο εξωτερικό με αυτούς τους εξαιρετικά κοσμοπολιτικούς όρους: «Θέλω να είμαι Άγγλος, αλλά θέλω να καταλαβαίνω και άλλες απόψεις. Και θέλω να απαλλαγώ από μια αποκλειστικά αγγλική στάση στις σπουδές».⁴ Το σε ποιους είμαστε πιστοί και αφοσιωμένοι δεν καθορίζει μόνο το τι θέλουμε αλλά και

4. George Eliot, *Daniel Deronda* (Λονδίνο, Penguin, 1995), σσ. 745, 661-62, 183.

το ποιοι είμαστε. Και τα λόγια της Έλιοτ για τη «στενότερη αδελφοσύνη η οποία καθιστά πρακτική τη συμπάθεια» απηχούν τον ισχυρισμό του Κικέρωνα ότι «η κοινωνία και η αδελφοσύνη θα υπηρετούνται καλύτερα αν φερόμαστε με τη μεγαλύτερη καλοσύνη σε εκείνους με τους οποίους συνδεόμαστε στενότερα».⁵ Ένα πιστεύω που περιφρονεί τη μεροληψία υπέρ της συγγένειας και της κοινότητας μπορεί να έχει παρελθόν αλλά δεν έχει κανένα μέλλον.

Στο τελευταίο μήνυμα που άφησε ο πατέρας μου σε εμένα και τις αδελφές μου έγραφε: «Να θυμόσαστε ότι είστε πολίτες του κόσμου». Όμως, ως ηγέτης του κινήματος υπέρ της ανεξαρτησίας στην αλλοτινή Χρυσή Ακτή, δεν θεώρησε ποτέ ότι υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα στις τοπικές μεροληψίες και την οικουμενική ηθική, ανάμεσα στο να είσαι μέρος του τόπου στον οποίο βρίσκεσαι και μέρος μιας ευρύτερης ανθρώπινης κοινότητας. Έχοντας μεγαλώσει με αυτόν τον πατέρα και με Αγγλίδα μητέρα, η οποία συνδεόταν βαθιά με την οικογένειά μας στην Αγγλία ενώ ήταν πλήρως ριζωμένη στην Γκάνα όπου ζει εδώ και μισό αιώνα, είχα πάντα μια πολλαπλή και αλληλεπικαλυπτόμενη αντίληψη για την οικογένεια και τη φυλή· τίποτα δεν γινόταν να είναι πιο κοινότοπο.

Σίγουρα τίποτα δεν είναι πιο κοινότοπο. Από γεωλογική σκοπιά, ο χρόνος αφότου οι άνθρωποι έφυγαν για πρώτη φορά από την Αφρική για να κατοικήσουν τον κόσμο μέχρι σήμερα αντιστοιχεί στο χρόνο που χρειάζονται τα βλέφαρα για να ανοιγοκλείσουν, και υπάρχουν λίγα μέρη στα οποία δεν κατοικήσαμε ακόμη. Η παρόρμηση να μεταναστεύουμε δεν είναι λιγότερο «φυσική» από την παρόρμηση να εγκατασταθούμε κάπου μόνι-

5. Κικέρων, *De officiis*, Α', 50.

μα. Ταυτοχρόνως, οι περισσότεροι άνθρωποι που έμαθαν τη γλώσσα και τα έθιμα άλλων τόπων δεν το έκαναν από απλή περιέργεια. Λίγοι αναζητούσαν τροφή για τη σκέψη τους· οι περισσότεροι αναζητούσαν απλώς τροφή. Η πλήρης άγνοια του τρόπου ζωής των άλλων είναι σε μεγάλο βαθμό προνόμιο των ισχυρών. Ο πολυταξιδεμένος πολύγλωσσος είναι εξίσου πιθανό να προέρχεται είτε από τους λιγότερο εύπορους είτε από τους περισσότερο εύπορους· είναι εξίσου πιθανό να τον βρεις είτε σε έναν τενεκεδομαχαλά είτε στη Σορβόνη. Άρα, δεν πρέπει να θεωρούμε τον κοσμοπολιτισμό υψηλό επίτευγμα. Αρχίζει με την απλή ιδέα ότι στην ανθρώπινη κοινότητα, όπως και στις εθνικές κοινότητες, είναι αναγκαίο να αναπτύξουμε συνήθειες συνύπαρξης: δηλαδή της συνομιλίας με την παλιότερη σημασία της, της συναστροφής, της ζωής μαζί, της σύμπραξης.

Είναι αναγκαίο να αναπτύξουμε τη συνήθεια της συνομιλίας και με τη σύγχρονη σημασία της. Στην πόλη Κουμάσι όπου μέγαλωσα, την πρωτεύουσα της περιοχής Ασάντι της Γκάνας, όταν ήμουν παιδί η κύρια εμπορική οδός ονομαζόταν Κίνγκσγουεϊ. Τη δεκαετία του 1950, αν προχωρούσες σε αυτόν το δρόμο με κατεύθυνση προς το σιδηροδρομικό σταθμό διασταυρώσεων στο κέντρο της πόλης, θα περνούσες πρώτα από το «Μπαμπού'ζ Μπαζάρ», που πουλούσε εισαγόμενα τρόφιμα και το διηύθυνε ο κ. Μπαμπού, ένας γοητευτικός και ευγενής Ινδός, με τη βοήθεια της συνεχώς αυξανόμενης οικογένειάς του. Ο κ. Μπαμπού ήταν δραστήριος Ροταριανός και μπορούσες να υπολογίζεις πάντα ότι θα συνέβαλλε στις ποικίλες φιλανθρωπικές δραστηριότητες που περιλάμβανε η ψυχαγωγία της μεσαίας τάξης του Κουμάσι· αλλά η αλήθεια είναι ότι θυμάμαι τον κ. Μπαμπού κυρίως επειδή είχε πάντα άφθονα γλυκά και ήταν μονίμως χαμογελαστός. Δεν μπορώ να ανακαλέσω να περπατώ στον υπόλοιπο δρόμο, γιατί δεν είχαν όλα τα καταστήματα γλυκά για να αγκυροβολήσουν οι ανα-

μνήσεις μου. Εντούτοις θυμάμαι ότι αγοράζαμε ρύζι από τους «Αδελφούς Ιράνι» και συχνά σταματούσαμε σε μαγαζιά που ανήκαν σε διάφορες λιβανέζικες και συριακές οικογένειες, μουσουλμανικές και μαρωνίτικες, και σε έναν ήρεμο Δρούζο ονόματι κ. Χάνι, ο οποίος πουλούσε εισαγόμενα υφάσματα και όταν μεγάλωσα ήταν πάντα πρόθυμος να συζητήσει για τα προβλήματα του Λιβάνου, της χώρας καταγωγής του. Ανάμεσά μας υπήρχαν και άλλοι «ξένοι». Στους στρατώνες στο κέντρο της πόλης συναντούσες πολλούς απλούς στρατιώτες και υπαξιωματικούς προερχόμενους από το βορρά, με πρόσωπα γεμάτα από τους ιδιαίτερους σκαριφισμούς που χαρακτηρίζουν τις εθνοτικές ομάδες εκείνης της περιοχής. Υπήρχαν ακόμα διάφοροι σκόρπιοι Ευρωπαίοι: ο Έλληνας αρχιτέκτονας, ο Ούγγρος καλλιτέχνης, ο Ιρλανδός γιατρός, ο Σκωτσέζος μηχανικός, μερικοί Άγγλοι δικηγόροι και δικαστές, καθώς και καθηγητές στο πανεπιστήμιο από πολλές και διάφορες χώρες, οι περισσότεροι από τους οποίους, αντίθετα με τους αποικιακούς αξιωματούχους, παρέμειναν μετά την ανεξαρτησία. Όταν ήμουν παιδί, δεν αναρωτήθηκα ποτέ γιατί αυτοί οι άνθρωποι ήρθαν από τόσο μακριά για να ζήσουν και να εργαστούν στη γενέτειρά μου· όμως ήμουν ευτυχής που το έκαναν. Οι συνομιλίες πέρα από σύνορα είναι μεστές και δύσκολες, πολύ περισσότερο στο μέτρο που ο κόσμος γίνεται μικρότερος και τα συμφέροντα μεγαλώνουν. Γι' αυτό αξίζει να θυμόμαστε ότι μπορούν να είναι και ευχάριστες. Η «πολιτισμική ετερότητα», όπως την αποκαλούν μερικές φορές οι ακαδημαϊκοί, δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται με υπερβολική ευλάβεια αλλά ούτε και με τρόμο.

Ο κοσμοπολιτισμός είναι περιπέτεια και ιδανικό. Όμως δεν μπορείς να σέβεσαι την ανθρώπινη ποικιλία και να περιμένεις να γίνουν οι πάντες κοσμοπολίτες. Οι υποχρεώσεις εκείνων που επιθυμούν να ασκούν τη θεμιτή ελευθερία τους να συνδέονται με τους ομοίους τους –και να κρατούν μακριά τον υπόλοιπο κόσμο,

όπως κάνουν οι Άμις στις Ηνωμένες Πολιτείες– είναι ίδιες με τις βασικές υποχρεώσεις όλων μας: να κάνουμε για τους άλλους ό,τι απαιτεί η ηθική. Εντούτοις, ένας κόσμος στον οποίο οι κοινότητες είναι προσεκτικά διαχωρισμένες μεταξύ τους δεν μοιάζει πια να αποτελεί σοβαρή επιλογή – αν ποτέ ήταν. Και στο διαρκώς περιπλανώμενο είδος μας, ο διαχωρισμός των κοινοτήτων και η απομόνωση συνιστούσαν πάντα παρέκκλιση. Ο κοσμοπολιτισμός δεν είναι δύσκολος: η απόκρουσή του είναι.

Μετά την 11η Σεπτεμβρίου έγιναν πολλές στενάχωρες συζητήσεις για τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε «εμάς» και «αυτούς». Η αντίληψη ότι οι συγκρούσεις στον κόσμο απορρέουν, σε τελική ανάλυση, από συγκρούσεις αξιών θεωρείται συχνά αυτονόητη. Εμείς θεωρούμε καλό ένα πράγμα, αυτοί θεωρούν καλό κάτι άλλο. Αυτή η εικόνα του κόσμου έχει γερές φιλοσοφικές ρίζες, είναι προϊόν βαθιάς σκέψης, καλά επεξεργασμένη, αληθοφανής: κι όμως, νομίζω, λανθασμένη.

Πρέπει να γίνω σαφής. Αυτό το βιβλίο δεν είναι για την πολιτική ούτε συμβάλλει στη συζήτηση για το πραγματικό πρόσωπο της παγκοσμιοποίησης. Είμαι φιλόσοφος στο επάγγελμα, και οι φιλόσοφοι σπάνια γράφουν πραγματικά χρήσιμα βιβλία. Ωστόσο, ελπίζω να σας πείσω ότι υπάρχουν ενδιαφέροντα εννοιολογικά ζητήματα πίσω από τα γεγονότα της παγκοσμιοποίησης. Τα ζητήματα με τα οποία θέλω να καταπιαστώ μπορεί να μοιάζουν πολύ αφηρημένα. Πόσο πραγματικές είναι οι αξίες; Για ποιο πράγμα μιλούμε όταν λέμε για τη διαφορά; Είναι σωστή οποιαδήποτε μορφή σχετικισμού; Πότε συγκρούονται η ηθική και η συμπεριφορά; Μπορεί ο πολιτισμός να είναι «ιδιοκτησία» κάποιων; Τι οφείλουμε στους ξένους λόγω της κοινής ανθρώπινης φύσης μας; Ο τρόπος, όμως, με τον οποίο αυτά τα ζητήματα εμφανίζονται στη ζωή μας δεν είναι και τόσο αφηρημένος. Ελπίζω πως μέχρι το τέ-

λος αυτού του βιβλίου θα έχω καταστήσει δυσκολότερη τη διάκριση του κόσμου σε Δύση και Υπόλοιπο Κόσμο, σε τοπικές κοινότητες και σύγχρονο κόσμο, σε ψυχρή ηθική του κέρδους και σκληρή ηθική της ταυτότητας, ανάμεσα σε «εμάς» και «αυτούς». Η αλλοτριότητα των ξένων, η παραξενιά των ξένων: αυτές οι όψεις είναι αρκετά πραγματικές. Όμως διάφοροι μας ενθαρρύνουν, μεταξύ αυτών και καλοπροαίρετοι διανοούμενοι, να υπερβάλλουμε τη σημασία τους ως προς το μέγεθός τους.

Όπως θα υποστηρίξω, είναι λάθος –στο οποίο εμείς οι κάτοικοι της επιστημονικής εποχής είμαστε ιδιαίτερα επιρρεπείς– να αντιστεκόμαστε στην άποψη ότι υπάρχουν «αντικειμενικές» αξίες. Επειδή η φυσική επιστήμη του καλού και του κακού δεν υπάρχει, κάποιος του οποίου το πρότυπο της γνώσης είναι η φυσική ή η βιολογία τείνει να θεωρεί ότι οι αξίες δεν είναι πραγματικές ή τουλάχιστον δεν είναι πραγματικές όπως τα ατομικά σωματίδια και τα νεφελώματα. Λόγω αυτού του πειρασμού θέλω να επιμείνω σε μία τουλάχιστον σημαντική πλευρά της αντικειμενικότητας των αξιών: υπάρχουν μερικές αξίες που είναι και πρέπει να είναι οικουμενικές, ακριβώς όπως υπάρχουν πολλές αξίες που είναι και πρέπει να είναι τοπικές. Δεν μπορούμε να ελπίζουμε πως θα καταλήξουμε σε συναίνεση για την κατάταξη και ιεράρχηση αυτών των αξιών. Για αυτό, το πρότυπο στο οποίο θα επανέλθω είναι εκείνο της συνομιλίας, και ιδιαίτερα της συνομιλίας μεταξύ ανθρώπων με διαφορετικό τρόπο ζωής. Ο κόσμος γίνεται πιο πυκνοκατοικημένος. Μέσα στα επόμενα πενήντα χρόνια ο πληθυσμός του άλλοτε τροφосуλλεκτικού είδους μας θα προσεγγίσει τα εννιά δισεκατομμύρια. Ανάλογα με τις συνθήκες, οι συνομιλίες μεταξύ των απέναντι πλευρών μπορούν να είναι ευχάριστες, ή ενοχλητικές· σίγουρα όμως είναι αναπόφευκτες.